

# Prikaz knjige Svena Kezelea: *Die Seele denken. Wandlungen eines Begriffs in der griechischen Antike* (2025.)



**Autor:** Jakša Bilić<sup>1</sup>

Ono što je u temelju monografije *Die Seele denken. Wandlungen eines Begriffs in der griechischen Antike* (Misliti dušu. Preobliske pojma u grčkoj starini, 129 str.) hrvatskog filozofa i pjesnika Svena Kezelea neobična je pojava bez presedana u našoj kulturnoj sredini. Izrazi to mladi autor uhvatio se ukoštac s vrlo zahtjevnom i dalekosežno odredbenom tematikom, sastavivši u jasnom i biranom njemačkom izričaju filološki utemeljenu, misaono zrelu, na mahove lirsko-meditativnu studiju o grčkom poimanju duše.

Studija je nastala kao produbljenje i razradba diplomskog rada obranjenog na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod

<sup>1</sup> Klasični filolog, Ministarstvo gospodarstva, Zagreb, autor prijevoda grčkoga teksta Diogena Laertija, *Životi i nauci znamenitih filozofa* (Matica hrvatska, 2023.), bilic.jaksa@gmail.com

mentorstvom akademika Igora Mikecina i komentorstvom Hansa Rainera Seppa, a objavljena je 2025. u nizu *Libri virides* Srednjoeuropskog instituta za filozofiju (*Středoevropský institut pro filosofii*) na Karlovu sveučilištu u Pragu, u izdanju nakladnika Verlag Traugott Bautz GmbH. Studija je najtješnje povezana s tradicijom tzv. *zagrebačke* škole filozofije (B. Despot, I. Mikecin), na koju se dijelom nadovezuje autorov stil prikaza, raščlambe i obradbe. Studija je djelo pažljiva i pronicljiva čitatelja antičke misli, a zadatak kojega se uhvatio izveden je minuciozno, istodobno pregledno i razumljivo naobraženijem znatiželjniku.

U uvodnome poglavlju Kezele postulira sudbinsku presudnost grčke jezične baštine za razvoj sveukupne zapadne filozofijske misli. U svojoj je pojmovnoj prapovijesti riječ ψυχή (duša) povezana s riječju πνεῦμα („ono udahnuto“, dah, zrak, vjetar) i glagolom πνεῖν (disati, dahtati, puhati). Autor uspostavlja prapovijesnu jezičnu osnovicu usporedbom značenjskih grananja slavenskih, latinskih i indoiranskih pojmova za dušu. Zajednička im je misao o povezanosti daha i disanja sa životom i životnošću. U grčkoj je misli duša, dakle, prije svega pojmljena kao bivstvo koje omogućuje život jesućima. Nakon prvoga spomena u Homera, riječ ψυχή prisutna je u nauku prvoga grčkog filozofa, Tala, u kojega predstavlja ono što se pokreće i omogućuje kretanje drugim jesućima.

Autor pronicljivo ističe da je ono što pojam duše odvaja od ostalih pojmova iz sustava grčke filozofije (bitje, bog, svijet, sućina, istina, sloboda, vrijeme, dobro) njegov položaj između sfera zamjedbenosti i umnosti. Duša nije nužna samo za razumsko spoznavanje, nego i za tvorbu onoga što je živo. Daljnjim razvojem pojma, duša kao pokretačka sila omogućuje čovjekovo oslobođenje od pričinā čulnosti i otvara put prema onome mislivom i spoznaji sebe same. Bez duše nema kretanja prema mudrosti i sretnome životu. Grčko tumačenje

duše Kezele razumijeva na dva načina: (u užem smislu pojma) *metafizički* (od Tala do Platona, Plotina i Prokla) i *atomistički* (od Leukipa i Demokrita do Epikura). Ti su načini mišljenja, ističe, iako oprečni – jedan duhovno-idealistički, drugi materijalističko-fizikalni – u povijesti filozofije stalno bili u međusobnom dijalogu, a napetost između njih predstavlja i uspostavlja trajni *crux* zapadnog mišljenja.

U prvom poglavlju Kezele iznosi filološku i hermeneutičku raščlambu pojma duše u *Ilijadi* i *Odiseji*. Kod živog čovjeka duša (*ψυχή*) i tijelo (*σῶμα*) čine jedinstvo. Duša je životna sila, a njezina se narav prepoznaje tek u trenutku smrti, kada kao posljednji dah napušta tijelo. Ona tada postaje bestjelesna slika (*εἶδωλον*), utvara koja silazi u Had i tavori u njem. No njezin odlazak nije trenutčan. Duša ostaje vezana uz svijet živih sve dok tijelo ne bude uništeno, što joj konačno otvara put u podzemni svijet, gdje boravi kao slaba i nemoćna sjenka. Nakon Homera, pojam duše je prvi filozofijski promišljao filozof Tal. Prema Talu, duša je načelo svega gibanja, ono pokrećuće (*τὸ κινετικὸν*). Sve što se giba i što može pokretati neko drugo jesuće, u takvoj vizuri, posjeduje dušu. Primjer magneta koji privlači željezo pokazuje da dušu imaju i jesuća koja se drže neživima. Jer je sva stvarnost prožeta dušom, može se pretpostaviti da je već i Tal na neki način promišljao dušu svega (*ψυχή τοῦ παντός*). Stoga, zaključuje Kezele, ne postoji oštra opreka između živog i neživog (poslije će na ovoj misli inzistirati Heraklit); ona se dokraja uspostavlja tek u Aristotela. Duša svega je besmrtna jer su mijena i kretanje vječni.

Kod pitagorejaca i orfikā prvi se put u razvoju grčke misli susreće nauk o seobi duše nakon smrti tijela (*μετεμψύχωσις*) i ponovnom rođenju (*παλιγγενεσία*). Duša je božanskog podrijetla, no zbog neke je kazne zatočena u tijelu kao u grobu ili tamnici (*σῶμα – σῆμα*). Njezin je zadatak kroz brojna utjelovljenja proći cikluse čišćenja

(κάθαρσις) kako bi se vratila svome božanskom iskonu. Kezele tumači kako su pitagorejci dušu shvaćali kao matematičku smjesu i sklad (κρᾶσις καὶ ἄρμονία), sklad suprotnosti svojstava, po uzoru na geometrijske odnose u kozmosu, koji je i sâm poredak (τάξις) uređen prema aritmetičkim razmjerima. Slijedeći dubinsku raščlambu i interpretaciju svojega mentora, akademika I. Mikecina (*Heraklit*, Matica hrvatska, 2013.), Kezele osobitu pozornost posvećuje Heraklitu, čiji je nauk još od antike na glasu kao neprohodan običnu smrtniku. Heraklit dušu poistovjećuje s ognjem (πῦρ) kao pranačelom – ognjem koji nikada ne gasne. Duša je ognjena sila, a sve što postoji nastaje „ognjenim obratima“ (πυρὸς τροπαί) elemenata. Prvi je obrat iz vatre u vodu, drugi iz vode u zemlju, a treći natrag na prijašnja stanja – sve do ponovnog obrata u vatru. Vlaženje duše je njezin silazak i rođenje živoga bića. Stoga je najmudrija i najplemenitija „suha duša“ koja prepoznaje božanski *logos* (ὁ θεῖος λόγος), sveopći zakon (νόμος) svijeta koji vlada svime, a put do njegove spoznaje vodi kroz samospoznaju, sažetu u čuvenoj izreci: „Proniknuo sam sebe sama“ (ἐδίχησάμην ἐμεωυτόν).

Veoma je vrijedan autorov doprinos, kojemu je posvetio četrnaest stranica studije, podroban prikaz i tumačenje Demokritova nauka, poglavito stoga što je ovaj mislilac kod nas rjeđe i oskudnije obrađivan, a kojim nas Kezele uvodi u materijalističku koncepciju duše. Pri tom i takvom shvaćanju duša je, kao i sve drugo što postoji, sastavljena od atoma i praznine. Atomi duše su najmanji, zaobljeni, glatki i najpokretljiviji, nalik atomima vatre. Oni prožimaju cijelo tijelo i svojim mu kretanjem daju život i pokretljivost. Kezele tako, primjerice, potanko razlaže Demokritovu mehaniku spoznaje (i zamjedbene i umne) kao fizičkoga procesa. Prema njoj se atomski odslici (εἶδωλα) odvajaju od zamjedbeno zahvaćenih predmeta i pogađaju naša čula, izazivajući u duši proces koji odgovara čulnom opažaju ili misli. Autor ističe da je kod atomistā prvi put formuli-

rana koncepcija smrtne duše koja iščezava s tijelom. Unatoč tome, ona ima prvenstvo nad tijelom, a svrha čovjekova života jest postizanje upravo duševne vedrine (εὐθυμία) i nepomućenosti (ἀταραξία) u *psihi*, to jest duši.

Platonov nauk o duši Kezele drži vrhuncem i prekretnicom u razvoju pojma duše u Grk̄a. Raznoliki misaoni slapovi slijevaju se u lijvak njegove filozofije. Autor detaljno analizira *Fedona*, *Timaja*, *Politeju* i *Fedra*. Duša je kod Platona ujedno jedinstvena i tripartitna, most između pojavnog i mislivog svijeta. Ideja je ono najviše, zbiljsko i umno suće. Duša je pak načelo života u kojemu se zamjedbeno susreće s umnim, prolazno s vječnim. Filozofija je put potrage za dobrim životom u skladu sa spoznajom ideja. Kod Aristotela se pojam duše promišlja u okviru konkretnoga živog bića. Duša je oblik živog tijela, njegova *entelehija*, nerazdruživa od tvari. Kezele pomno razlaže Aristotelov pojam *ousia*-e i pokazuje da se u tom okviru psihičko i fizičko više ne mogu radikalno odvajati, to jest ne postoje jedno bez drugoga. Duša kao oblik znači upravo ono po čemu je tijelo živo, odnosno aktualizaciju mogućnosti. Duša je forma (εἶδος) tijela, a tijelo je materija (ὕλη) duše. Kezele lucidno pojašnjava da duša nije tijelo, ali ne može postojati bez njega, baš kao što vid ne može postojati bez oka. Za Aristotela čovjek dolazi na svijet bez ikakva prethodnog znanja, poput neispisane ploče na kojoj još ništa nije zabilježeno – iskustvom i spoznajom dohvaća vlastitu entelehiju. Misao ove dvojice filozofskih korifeja zadala je okvir cjelokupnom razvoju misaonosti o duši na Zapadu.

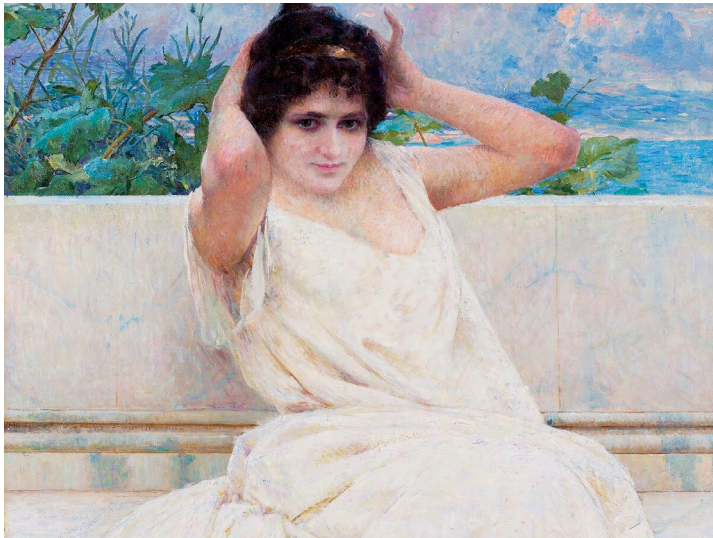
Nakon Aristotela, Kezele se okreće shvaćanju grčke filozofske baštine i pojma duše u okrilju helenističkoga mišljenja. Epikur oživljava Demokritov materijalizam u kojem je duša tjelesna nakupina (ἄθροισμα) sačinjena od najfinijih atoma, raspršena po čitavome organizmu. Svrha filozofije jest postići duševni mir i odsutnost tjele-

sne boli (ἀπονία). Najveća je prepreka tom cilju strah (φόβος), osobito strah od bogova i smrti. Strah Epikur otklanja spoznajom da je duša propadljiva: Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ. τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, „Smrt je ništa spram nas. Naime, ono što je razučeno nema osjeta, a ono što nema osjeta nema odnosa s nama.“ Veoma je vrijedan i autorov ekskurz o recepciji i razradbi Epikurova učenja kod rimskoga pjesnika Tita Lukrecija Kara (1. st. pr. Kr), koji u svoje tumačenje uvodi *clinamen*, pojam *otklona*.

Posljednja dva poglavlja posvećena su preporodu i daljem razvoju Platonove filozofije kod Plotina i Prokla, neoplatonističkom tumačenju pojma duše. Glasoviti egipatski Grk oblikuje hijerarhijski, metafizički sustav triju hipostaza: jedno (τὸ ἓν), um (νοῦς) i duša (ψυχή). Jedno se nalazi onkraj i iznad bitka (ὑπερουσία). Um je jedan i mnoštven (εἷς καὶ πολλοί). Duša je pak spojna treća hipostaza, posrednica između nadređenoga umnog (κόσμος νοητός) i podređenoga zamjedbenog kozmosa (κόσμος αἰσθητός), koja sve oživljava i svime ravna. Nasuprot njoj, tvar (ὄλη) nije hipostaza, jer nije ničemu podmet (*substantia*), nego je bezoblična, čisti mrak i lišenost koju duša svojom oblikujućom moći postavlja u bitak. Duša je princip djelotvornosti (*Wirksamkeit*) koja dovodi u odnos hijerarhijske razine bitka. Utjelovljenje je „pad“, odnosno emanacija pojedinačne duše iz sveduše u tjelesnost, ali i nužni događaj koji za svrhu ima uređenje nižega svijeta. Zadatak je pojedinačne duše povratak (ἐπιστροφή) svome iskonu kroz filozofsko zrenje i ekstatično sjedinjenje s Jednim. U opreci prema Plotinu, Proklo jedno drži za „isprva dobro“, stvarajući sintezu između Platona i Plotina. U Proklovu je ontološkom sustavu poredak jesućih strogo hijerarhiziran u ontičkim lancima (σειρές), a oblici bitka se preoblikuju od jedinstvenoga iskona prema beskonačnoj mnogostrukosti i natrag. Poredak duša je onkraj tjelesnosti, ali povezan s njom. Duša je nepropadljiva, ona oživljuje tijelo i njime upravlja, što je u skladu s cjelokupnom tra-

dicijom grčke misli o duši. Ona ima udjela u umu, ali – po svojoj utjelovljenosti – i u vremenu. Bez duše nema uma u tijelu. U opreci prema Platonu, um kod Prokla ne nastaje u duši. Um je bestjelesan, vječan i nepromjenjiv, a duša participira u njemu. Kezele ističe da se kod Prokla grčka misao o duši vraća Parmenidovu ontološkom utemeljenju, koji izjednačuje umovanje i bivanje – spoznaju i život. Njegova je filozofija, kako Kezele primjećuje, misaoni zaključak i posljednji ocrt grčkoga filozofskog iskustva, takoreći labuđi pjev grčke umnosti pred njezinu transformaciju u kršćansku teologiju.

Kezele iščitava grčku duhovnu baštinu kao potragu za onime što postoji *između* svijeta i svijesti. Ta spojnica između vidljivog i nevidljivog, između vremena i vječnosti, upravo je duša, koja je ujedno i ključ za razumijevanje samog čina mišljenja. Ako se s pravom može zaključiti da se vlastiti život može osvojiti samo u sučeljavanju s misaonom baštinom, onda nema sumnje da je Kezele sigurnim korakom već čestito zakročio putovima samospoznaje.



Pompejanka I, do 1901. Mato Celestin Medović